

Abbâsî Veziri Avnüddîn Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin Fakîhliği ve İhtilâfu'l-Eimmeti'l-Ulemâ Adlı Eseri

Dr. Nureddin TORTOP

Antalya/TÜRKİYE

tortopnureddin@gmail.com | orcid.org/0000-0003-4135-4860

Öz

Bu çalışma, Abbâsî veziri Avnüddîn Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin fakîhliği ve *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adlı eseri üzerine bir değerlendirme sunmaktadır. İbn Hübeyre, sadece devlet idaresinde önemli bir konuma sahip bir vezir değil, aynı zamanda İslam hukuku alanında derin bilgiye sahip bir fakîh olarak öne çıkmaktadır. Eserinde, dört büyük mezhebin (Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî) görüşlerini mukayeseli bir şekilde ele alarak mezhepler arası farklılıkları sistematik biçimde incelemiştir. Makale, öncelikle İbn Hübeyre'nin tahsil hayatına ve siyasi kariyerine odaklanarak onun Abbâsî Devleti'ndeki rolünü açıklamaktadır. Ardından, onun ilmî yönü ve hukuk alanındaki katkıları ele alınmıştır. Ayrıca tasavvufun onun fikhî pratiğindeki yansımalarına da kısmen değinilmiştir. *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ*, özellikle mezhep içi ve mezhepler arası ihtilaf-ları çözümlemeye yönelik bir metot geliştirmesi bakımından dikkate değerdir. İbn Hübeyre, farklı mezheplerin görüşlerini aktarırken tarafsız bir dil kullanmıştır. İbn Hübeyre, Hanbelî mezhebine mensup olmakla birlikte, diğer mezheplerle kurduğu ilişkilerde hoşgörülü bir yaklaşım benimsemiş ve mezhepler arası diyalogu teşvik etmiştir. Özellikle Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî fakîhlerle gerçekleştirdiği münazaralar, onun hem ilmî birikimini hem de geniş perspektifini ortaya koymaktadır. Teorik bilgiyle yetinmeyip uygulamaya dönük bir ilim anlayışına sahip olan İbn Hübeyre, vezirliği döneminde

Geliş/Received: 28.03.2025 | **Kabul/Accepted:** 25.06.2025 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

Atıf/Citation: Tortop, Nureddin. “Abbâsî Veziri Avnüddîn Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin Fakîhliği ve İhtilâfu'l-Eimmeti'l-Ulemâ Adlı Eseri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 543-571./Tortop, Nureddin. “The Legal Scholarship of the Abbasid Vizier ‘Awn al-Dīn Abū al-Muẓaffar Ibn Hubayra and His Work *Ikhtilāf al-A'imma al-‘Ulamā*””. *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 543-571.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1667230>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Nureddin TORTOP | CC BY-NC-ND 4.0 International

hukuk sistemini güçlendirmek adına yargı teşkilatında reformlara imza atmış ve kadınların eğitimi üzerinde titizlikle durmuştur. Onun medreselerde gerçekleştirdiği nitelikli düzenlemeler, nitelikli fakihlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Çalışma, İbn Hübeyre'nin metodolojisini analiz ederek onun fıkıh anlayışını ve mezhepler arası mukayese yöntemini açıklamaktadır. İbn Hübeyre, İslam hukukunda bir uzlaşma ve diyalog zemini oluşturmayı hedeflemiş, mezheplerin görüşlerini sadece aktarmakla kalmayıp bunları bir araya getirerek ortak noktaları vurgulamıştır. Bu yönüyle, eseri yalnızca bir fıkıh kitabı olmanın ötesinde, mukayeseli İslam hukuku çalışması niteliği taşımaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, İbn Hübeyre'nin ilmî mirasını ve *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ*'nın İslam hukuk edebiyatındaki yerini değerlendirerek, bu eserin mezhepler arası anlayışı geliştirmeye yönelik önemli bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. İbn Hübeyre'nin hem siyasi hem de ilmî yönü, onun İslam dünyasındaki etkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Mukayeseli İslam Hukuku, Abbâsîler, Hanbelî Mezhebi, Avnüddîn İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-Eimmeti'l-Ulemâ*

The Legal Scholarship of the Abbasid Vizier 'Awn al-Dīn Abū al-Muẓaffar Ibn Hubayra and His Work *Ikhtilāf al-A'imma al-Ulamā*

Abstract

This study offers an analysis of the jurisprudential legacy of Abbasid vizier 'Awn al-Dīn Abū al-Muẓaffar Ibn Hubayra, with a particular focus on his work *Ikhtilāf al-A'imma al-Ulamā*. Ibn Hubayra was not only a key statesman in the Abbasid administration but also a jurist of considerable depth, whose engagement with Islamic law reflected both scholarly rigor and a practical orientation. In his work, he presents a systematic comparison of the legal opinions held by the four major Sunni schools—Ḥanafī, Mālīkī, Shāfi'ī, and Ḥanbalī. The article begins by exploring Ibn Hubayra's political role and intellectual background, followed by an evaluation of his contributions to Islamic jurisprudence. The reflections of Sufism on his legal practice have also been partially addressed. *Ikhtilāf al-A'imma al-Ulamā* is particularly significant for its methodical presentation of legal differences and for its balanced tone. Although affiliated with the Ḥanbalī school, Ibn Hubayra maintained a neutral stance in his analysis and adopted a tolerant approach in his engagement with scholars from other traditions. His discussions with Ḥanafī, Shāfi'ī, and Mālīkī jurists underscore his broad intellectual horizon and dedication to fostering inter-madhab dialogue. Ibn Hubayra also emphasized the practical application of legal knowledge. During his tenure as vizier, he initiated judicial reforms to enhance the legal system and prioritized the education of judges. His efforts to improve madrasa structures helped shape a generation of scholars proficient in Islamic law.

The study concludes that Ibn Hubayra's comparative approach, as exemplified in *Ikhtilâf al-A'imma al-'Ulamâ'*, advances an integrative legal vision. By emphasizing shared foundations among the madhâhib, he contributed meaningfully to the development of comparative Islamic jurisprudence.

Keywords: Islamic Law, Comparative Islamic Law, Abbasids, Hanbali madhhab, 'Awn al-Dîn Ibn Hubayra, *Ikhtilâf al-A'imma al-'Ulamâ'*.

Giriş

Abbâsî hilafetinin son dönemlerinde öne çıkan önemli devlet adamlarından biri olan Avnüddîn Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Muhammed b. Hübeyre b. Saîd b. Hasen b. Cehm b. eş-Şeybânî ed-Dûrî el-İrâkî el-Hanbelî¹ (499-560/1105-1165), sınırlı imkânlarla başlayan hayatında bilgi, ahlak ve liyakatiyle temayüz ederek hem siyasi hem de ilmî alanda derin etkiler bırakmıştır. Hanbelî mezhebine mensup olan İbn Hübeyre, yalnızca bir devlet adamı olarak değil, aynı zamanda dönemin ilmî faaliyetlerine katkı sağlayan bir âlim olarak da ön plana çıkmıştır. Hadis ve fıkıh başta olmak üzere dil ve edebiyat alanlarında da eserler kaleme almış, ilmi birikimiyle dönemine yön vermiştir. Hakkındaki bilgiler ve ilmî mirası, klasik kaynaklarda geniş biçimde yer almaktadır.²

Bir başka açıdan bağlantıları ve diplomatik yetenekleriyle Abbâsî halifesi Muktefî-Liemrillâh (ö. 555/1160) ve Müstencid (ö. 566/1170) zamanlarında vezirlik yapan İbn Hübeyre,³ Selçuklular ile Abbâsîler arasında önemli bir denge unsurunu

¹ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtü'l-â'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 6/230.

² Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 18/167 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât* 6/230 vd.; İbnü'l-İmâd Ebü'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 6/319; Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 9/187; Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ İbnü't-Tıktıkâ, *el-Fahrî fî'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*, thk. Abdulkâdir Muhammed Mâyû, (Beyrut: Dâru'l-Kalemi'l-Arabî, 1997); İbn Receb Zeynuddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahân b. Şihâbiddîn el-Bağdâdî el-Hanbelî, *ez-Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* (Kahire: Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1952), 1/251; Ebü İshâk Burhâneddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbn Muflih, *el-Maksadu'l-erşed fî zikri ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1990), 2/72; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 16/416 vd.; Ebü Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî Hatîb Bağdâdî, *Târih-u Bâğdât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 15/385; Mehmet Aykaç, "İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/82-83; Halil İbrahim Hançabab, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre", *Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi* 53 (2017), 45-72.

³ Vezir İbn Hübeyre resmi göreve gelişinin vesilesi olarak tavsiye üzerine Ma'rûf-u Kerhî'nin kabrini ziyaret esnasındaki duasını ve bu sebeple başından geçen uzun bir olayı nakletmektedir. (İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/239, 240.)

oluşturmuştur.⁴ Onun yetenekleri ve yönetim anlayışı, sadece siyasi bir karakter olmaktan öte ilmî, idari ve askeri stratejileri ile de dikkat çekmektedir.⁵

Ancak şahsiyetinin bu denli önemli olmasına rağmen araştırmalarımız neticesinde ülkemizde Türkçe olarak İbn Hübeyre hakkında TDV İslam Ansiklopedisi maddesi⁶ ve Halil İbrahim Hançabay'ın makalesi dışında müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Hançabay'ın çalışması, Vezir İbn Hübeyre'nin hayatını, siyasi faaliyetlerini ve dönemin tarihi olaylarını ele almaktadır.⁷ Bu makalede, İbn Hübeyre'nin eğitim hayatının yanı sıra ilmî faaliyetleri incelenecek ve karşılaştığı olaylar karşısındaki fıkıh pratiğine yer verilecek; ayrıca *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adlı eserinin fıkıh açısından önemi ve yazım yöntemi analiz edilecektir. Ancak söz konusu eserin daha kapsamlı araştırmalara konu edilmesinin gerekliliği düşünülerek makale boyutunu aşacak detaylardan kaçınılacaktır. Ayrıca hayatı ve siyasi faaliyetlerine ise dönemin sosyal yapısının görülmesi adına kısım denilecektir.

Bu çalışma İbn Hübeyre'nin hayatı ve yetiştirme süreci (giriş), İbn Hübeyre'nin ilmî katkıları ile fikhî pratiği ve *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adlı eserinin analizi olmak üzere bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada Vezir İbn Hübeyre'nin talebesi olması ve bazı olaylara bizzat şahitlik etmesi göz önüne alınarak Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) kendisi hakkında verdiği bilgilere ayrı bir önem verilmiştir.

1. İbn Hübeyre'nin Hayatı

1.1. Yetiştirme Süreci

Öğrenimine kıraat ve nahiv ilimlerini tahsil etmekle başlayan İbn Hübeyre, edebiyat açısından kıymetli şiirler yazabilecek derecede Arap dilinin fasih kullanımının inceliklerine vakıf olduğu bir öğrenim görmüştür. İslâmî ilimlerin hemen bütün sahalarında kendini geliştirmeye çalışan İbn Hübeyre'nin mezhebi ne olursa olsun birçok hocadan hadis dinlediği kaynaklarda yer almaktadır.⁸ Dönemin önde gelen fakihlerinden öğrenim görmüş, Hanbelî mezhebini benimsemiştir. Her ne kadar müstakil bir tefsir

⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/231 vd.; Abdurrahmân İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1981), 3/637; Hançabay, "Yahya b. Hübeyre", 45.

⁵ İzzeddîn Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ebî'l-Keram Muhammed b. Muhammed Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 9/172 vd.; Halil İbrahim Hançabay, "Bir Abbâsî Veziri İbn Müslime", *Belleten* 85/303 (Ağustos 2021), 455.

⁶ Aykaç, "İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer", 20/82-83.

⁷ Hançabay, makalesinin başlarında bir ilim adamı olarak Vezir İbn Hübeyre'nin tahsil hayatının ve ilmî faaliyetlerinin incelenmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. (Hançabay, "Yahya b. Hübeyre", 48).

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/231; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/417.

kaleme almasa da İbnü'l-Cevzî'nin ondan dinlediği notları bir araya getirdiği *el-Müktebes mine'l-fevâidi'l-Avniyye* adlı kitaptan yapılan nakillerde verilen bilgilere göre⁹ onun bu alanda da mahir olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca itikad, amel ve ihlas bağlamında Şeyh Yahya ez-Zebîdî'nin müridliğini yaparak tamamlayan İbn Hübeyre, onunla bazı yolculuklara çıkmış, hizmetinde bulunmuş¹⁰ ve azımsanmayacak bir süre onun irşad faaliyetlerine katılmış, vaazlarında ona refakat etmiştir.¹¹ Bu bağlamda onun zâhiri ilimleri tahsil etmesinin yanı sıra bâtınî olarak da kendisini kemale erdirecek bir yol olarak tasavvufu seçmiş olduğundan söz edilebilir. Arap dili ve edebiyatı derslerini genel olarak Ebû Mansûr Muhammed el-Cevâlîkî'den (ö. 540/1145) almasının yanı sıra nahiv ilminde yetkinliği ile tanınan Şeyh Yahya ez-Zebîdî'den de ders görmüştür. Fıkıh eğitimi ise Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed el-Ferrâ (İbn Ebû Ya'lâ) (ö. 526/1131) ve Ebû Bekir ed-Dîneverî'den (ö. 511/1118) tahsil etmiştir. Hadis eğitimi ise Ebü'l-Berekât Abdülvehhâb el-Enmâtî (ö. 538/1143), Ebû Osman İsmail b. Muhammed b. Kîle el-İsfahânî (ö. 535/1141), Ebü'l-Hasan İbnü'z-Zâgûnî (ö. 527/1132), Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Kâtib (ö. 525/1131), Ebû Gâlib İbnü'l-Bennâ (ö. 527/1132) gibi dönemin meşhur muhaddislerinden almıştır. İbn Hübeyre, ismi sayılan muhaddislerden hadis dinlemiş ve daha sonraki dönemlerinde hadis halkaları kurarak rivâyetlerde bulunmuştur. Kendisinden hadis dinleyen birçok kişi bulunmakla birlikte bunlar arasında Hâfız Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Mâristâniyye (ö. 599/1203) ve Ahmed b. Sâlih el-Cîlî (ö. 565/1170) en meşhurlarıdır.¹²

1.2. Eserleri

el-İfşâh an meâni's-Sihâh.¹³ Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eserinin şerhi niteliğindedir. İbn Hübeyre bu eseri çevre beldelere göndermiş ve okunması için ilim halkaları kurmuştur. Ayrıca bu eserinin neşri için hatırı sayılır miktarda para harcadığı kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁴ Aynı zamanda söz konusu eserin üslûbu incelen-
diği fıkhu'l-hadîs bağlamında değerlendirilmesi doğru olacaktır. Yine bu eserin bazı

⁹ Bk. İbn Receb, *Zeyl*, 1/264 vd.

¹⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/231; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/319.

¹¹ Şemsüddîn Ebî'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî tevârihi'l-ayân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dimeşk: Dâru'r-Risâli'l-Âlemiyye, 1434), 21/16.

¹² İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/231; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/319; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, 21/16.

¹³ Hacımlı olan bu eseri İbn Hübeyre, fıkhu'l-hadîs bağlamında kaleme almıştır. Bu bağlamda eser üzerine müstakil çalışmalar yapılmasının ilmî anlamda önemli katkı sunacağı kanaatini taşımaktayız.

¹⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 6/320; İbn Müflih, *el-Maksadu'l-Erşed*, 3/106; Kurduğu ilim halkaları için bk. Herbert Mason, *Two statesmen of mediaeval Islam: vizir ibn Hubayra and caliph an-Nasir li Din Allah (553-622 AH/1158-1225 AD)*, Netherlands: Mouton Publishers, 1972, ss. 39-44.

ilâveler ile Ebü'l-Hüseyn en-Nu'mânî tarafından *el-Hucce* adıyla ihtisar edildiği belirtilmektedir.¹⁵

İbn Hübeyre'nin bu çalışmada analiz edilecek olan *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adlı eserinin *el-İfsâh*'ın fıkıhla ilgili hadislerinin şerh edildiği bir bölümü olduğu, daha sonra müstakil olarak çıkarılıp kitaplaştırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim tabakât kitaplarında böyle bir durumdan söz edilmekle birlikte çıkarılan bu kitabın ismine *Kitâbu'l-ifsâh* şeklinde yer verildiği görülmektedir.¹⁶ Ancak söz konusu eser şu anda *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adıyla basılmaktadır.¹⁷

Öte yandan kaynaklarda İbn Hübeyre'nin yanındayken İbnü'l-Cevzî'nin not aldığı bazı bilgileri *el-Muktebes mine'l-fevâidi'l-Avniyye* adlı eserinde topladığı belirtilmektedir. Ne yazık ki bu eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁸ Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin *el-İfsâh*'tan seçmeler yaptığı *Mahdu'l-mahd* adında bir eserinden daha söz edilmektedir.¹⁹

İbn Hübeyre'nin kaleme aldığı fıkıhla ilgili bir diğer önemli eser ise *el-İbâdâtü'l-hams*'dir. İslâm'ın beş temel esasının şerh edildiği eser, Hanbelî mezhebi odaklı kaleme alınmış olsa da ihtilaf durumlarında dört fikhî mezhebin de görüşlerine yer verilmesi açısından ayrı bir değer ifade etmektedir.²⁰ İbn Hübeyre bu eserini de çeşitli mezheplere mensup âlimlerin huzurunda okumuştur.

Bu sayılanlar dışında İbn Hübeyre'ye ait *el-Muktesid* (nahiv),²¹ *Muhtasaru İslâhi'l-mantık li İbn Sikkît* (mantık) ve hat ve arûz ilmi hakkında manzum eserleri (urcûze) olduğu belirtilmektedir.²² Ayrıca Halife Muktefi-Liemrillâh için kaleme aldığı içerisinde yedi hadisin bulunduğu bir eserden daha bahsedilmektedir.²³ Yine İbn Hübeyre'nin

¹⁵ Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Ğazzî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru'r-Rufâî, 1983), 3/56.

¹⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/599; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, 6/320; Ebü'l-Kâsım Şihâbiddîn Abdirrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî ed-Dimeşkî Ebû Şâme, *er-Ravdateyn fi ahbârî'd-devleteyni'n-nûriyye ve's-salâhiyye*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/278.

¹⁷ Ebü'l-Muzaffer Yahyâ b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ*, thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012).

¹⁸ İbn Receb, *Zeyl*, 1/264; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/599. Fakat İbn Hübeyre'nin biyografisinde İbn Receb el-Hanbelî bu eserden oldukça nakilde bulunmaktadır. bk. İbn Receb, *Zeyl*, 1/264 vd.

¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 20/426; İbn Receb, *Zeyl*, 1/207.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/233.

²¹ Bu eserin tamamının dört cilt halinde, İbnü'l-Haşşâb (ö. 567/1172) tarafından şerh edildiği belirtilmektedir. (İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/234)

²² Zehebî, *Siyer*, 20/430; İbn Receb, *Zeyl*, 1/252.

²³ Abdülhakîm Üneys, *el-Vezîr İbn Hübeyre ve havâtiruhu fi'l-Kurân* (Dubâi: Dâiratü's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 2013), 25.

başta zühdle ilgili olmak üzere birçok konuda şiirlerinin olduğu aktarılmaktadır.²⁴ Arap dili edebiyatı âlimlerinin, edebiyat alanındaki payesi sebebiyle onu övdükleri aktarılmaktadır.²⁵

1.3. Vefatı

İbn Hübeyre'nin, idari sebeplerle geçmişte yaşadığı bazı olaylara üzüldüğü ve içine girdiği birtakım işlerden pişmanlık duyduğu aktarılmaktadır. Kendisinin buna benzer muhasebeler yaptıktan sonra, Allah Teâlâ'dan şehitlik dilediği ve buna dair sebepler arayarak kendisini hazırlamaya çalıştığı nakledilmektedir. Öte yandan hilafet makamını korumak amacıyla birçok savaşa katılarak başarılı bir komutan profili çizen İbn Hübeyre'nin vefatı konusunda kaynaklar, zehirlendiği noktasında birleşmektedir.²⁶ Dolayısıyla savaşarak olmasa da hilafeti koruyup kuvvetlendirmek uğruna zehirlenerek şehit olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Vezir Avnüddîn İbn Hübeyre, 560/1165 yılında vefat ettiğinde ardında derin izler bırakan bir ilim insanı ve devlet adamı olarak hatırlanmıştır. Cenazesine bizzat şâhit olan İbnü'l-Cevzî, adaleti ve halka çok faydasının dokunması sebebiyle Vezir İbn Hübeyre vefat ettiğinde insanları büyük bir hüznün kapladığını ifade etmektedir.²⁷

2. İbn Hübeyre'nin Fakîhliği ve İlmî Katkıları

Bu bölümde, Vezir İbn Hübeyre'nin ilim tahsiline verdiği önem, bu çerçevede teşkil ettiği düzenli ilim halkaları, dini hassasiyeti, mütevazı kişiliği ve toplum nezdindeki konumu ele alınacaktır. Ardından, karşılaştığı fikhî meselelere karşı sergilediği tutumlar, sahip olduğu ilmî ve fikhî birikimin sahadaki yansımaları olarak değerlendirilecektir.

2.1. Sünnete Bağlılığı, İlmî Faaliyetleri ve Katkıları

İbn Hübeyre'nin Hanbelî mezhebine mensup olmasına rağmen, diğer mezheplere karşı hoşgörülü bir tutum sergilemiş ve mezhepler arası diyalogu teşvik etmesi onun ilmî katkıları arasında sayılabilir. Özellikle Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî fakîhleriyle

²⁴ İbnü'l-Cevzî, , *el-Muntazam*, 18/170; Vâil Muhammed Abdullah, *Menhecü'l-İmâmi'l-Vezir b. Hübeyre fî fikhî'l-hadîs fî kitâbihi'l-İfsâh an meâni's-Sihâh* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, 2018), 2/842; Ebû Abdillâh İmâduddîn Muhammed b. Muhammed Safiyyuddîn b. Nefisüddîn Hâmid b. Elîh Esbahânî, *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr: Kısmu şuarâi'l-Irak-1*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî (Bağdât: Matbaatu'l-Mecma'i'l-İlmî el-İrâkî, 1955), 514 vd.

²⁵ Hatîb Bağdâdî, *Târih-u Bağdât*, 15/385.

²⁶ İbn Hübeyre'nin vefatıyla ilgili geniş bilgi için bk. İbn Receb, *Zeyl*, 1/285; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/169, 170; Hançabab, "İbn Müslime", 457 vd.; Hançabab, "Yahya b. Hübeyre", 70.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/169, 170.

gerçekleştirdiği tartışmalar ve münazaralar, onun ilmî birikimini ve geniş ufkunu göstermektedir. İlmî katkı sadedinde İbn Hübeyre, vezirlik makamında iken hukuk sistemini güçlendirmek için yargı teşkilatında reformlar yapmış, kadıların eğitimine büyük önem vermiştir. Onun, yaptığı nitelikli değişiklikler sayesinde medreselerde verilen eğitimle, İslam hukuku sahasında nitelikli fakihlerin yetişmesini amaçladığı anlaşılmaktadır.²⁸

İbn Hübeyre'nin hayatı ve kurduğu ilim meclisleriyle ilgili detaylı bilgi veren İbnü'l-Mâristâniyye'nin kitabı kayıp olsa da tabakât eserlerinin onun hakkında birçok bilgiyi kaydettiği görülmektedir.²⁹ Bu bağlamda Vezir İbn Hübeyre'nin önemli özelliklerinden birisi de ilim ehline büyük değer vermesi olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki o, Allah Teâlâ'dan kendisine verdiği rızıkla ilme ve ilim ehline hizmet etmeyi istediğini söyler.³⁰ Onun meclisinde farklı ilim dallarında uzman ve çeşitli mezheplere mensup ilim adamlarının bir araya geldiği kaydedilmektedir. Söz konusu meclislerde gerek kendisinin kaleme aldığı gerekse diğer alimlere ait hadis ilmi alanındaki eserlerin, Vezir İbn Hübeyre ve diğer alimlerin huzurunda okunduğu, çok sayıda derin tartışmaların gerçekleştiği ve bilgi aktarımında bulunulduğu kaydedilmektedir.³¹ Bu minvalde söz konusu toplantıların hadis ilmi alanında yoğunlaştığı görülse de İbnü'l-Cevzî gibi öğrencilerinin kendisinden tuttuğu notlar³² dikkate alındığında bu toplantıların genelde hadis ilmi odağında fakat İslâmî ilimlerin her sahasında icra edildiği anlaşılmaktadır. Bu minvalde kendi himayesinde düzenlenmiş kalabalık bir hadis meclisinde, birden arka taraftan korkunç bir çığlık ve bağırış duyulur. Topluluk paniğe kapılsa da Vezir İbn Hübeyre sakin kalır ve sadece okumaya devam eden kişinin hadisi tamamlamasını bekler. Gelen seslerin kaynağını sorduklarında, Vezir: "O sırada küçük bir çocuğum öldü. Eğer iyiliği emretme görevim, o çığlığı yapanları engellememi gerektirmeseydi, Allah Rasûlü (sallallahu aleyhi ve sellem)'in meclisinden kalkmazdım."³³ şeklinde cevap vermiştir. İbn Hübeyre'nin bu davranışında iki nokta dikkatleri çekmektedir. İlki, kadere olan

²⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/167 vd., Üneys, *el-Vezîr*, 9.

²⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/166 vd.; Okab Yousif Jumaah, "el-Medârisü'l-Hanbeliyye fî Bağdât ve es-selâh fî fikri'd-dînî ebâne'l-asrî's-Selcûkî", *Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, ed. Mustafa Demirci vd. (Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013) 4/361-391.

³⁰ İbn Receb, *Zeyl*, 1/252; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/319.

³¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/233; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/173.

³² İbn Receb, *Zeyl*, 1/264; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/324 vd. İbnü'l-Cevzî'ye ait *el-Muktebes*'ten kesitlere çalışmanın ileriki kısımlarında yer verilecektir.

³³ İbn Receb, *Zeyl*, 1/263.

rızası ve Allah Teâlâ'ya tevekkülü, diğeri ise okuduğu ilme verdiği kıymetin ve edebin azami seviyede olmasıdır.³⁴

İbn Hübeyre'nin fıkıh sahasındaki yetkinliği, dönemindeki diğer âlimler tarafından da takdir edilmiştir. İbn Hübeyre, *el-İfsah*'ı yazarken “من یرد الله به خیرا یرفقہ فی الدین” “Allah kimin hakkında hayrı murad ederse onu dinde fakîh-iyiden iyiye anlayan kılar.”³⁵ hadisine geldiğinde, mezhep imamlarının ittifak ve ihtilaflarını belirten fıkıh ilmi hakkında bir eser kaleme almayı düşünmüştür. Bu mülâhazası sonucunda kendisi de fıkıh ilminin çok değerli oluşuna işaret etmekte ve daha sonra söz konusu hadisi fıkhu'l-hadîs bağlamında ele aldığına işaret ederek eserini telife başlamaktadır.³⁶ Onun bu gayreti neticesinde analizine çalışacağımız *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adlı eseri ortaya çıkmıştır.

Öte yandan İbn Hübeyre, bu tür faaliyetlerin yanı sıra Bağdat'ta Hanbelî mezhebi esaslı bir medrese kurarak ilmî faaliyetlere önemli katkıda bulunmuştur. İsmi, kendisine nispet edilen bu medrese, aynı zamanda Abbâsî Devleti'nde kurulan ilk Hanbelî mezhebi odaklı medrese olma unvanını taşımaktadır. Bu medresede ders vermesi için ilk tayin ettiği kişinin ise Hanbelî fakîh Ali b. Muhammed ez-Zeytûnî (ö. 586/1190) olduğu söylenmektedir.³⁷ İbn Hübeyre mezhep taassubuna girilmesinden korkarak bir mescid veya medreseyi belirli mezhep mensuplarına tahsis etmekten kaçınmıştır. Kendisinin kurduğu bu medrese Hanbelî mezhebi mensuplarının ağırlıklı olduğu bir medrese olsa da aynı zamanda diğer mezheplere tâbî talebelerin de dışlanmadan eğitim gördüğü bir merkez hâline gelmiştir.³⁸ Bu bağlamda İbn Hübeyre'nin mezhepler arası ilişkileri yönetme biçimi ve mezhepler arası telifçi yaklaşımı, farklı hukuk ekolleriyile uyum içinde çalıştığını ve mezhep çatışmalarını en aza indirdiğini göstermektedir. Nitekim farklı mezheplere mensup âlimlerin ona saygı duyarak ziyaretlerde bulunmuş olması ve müzâkere meclislerine katılmaları da bunun bir göstergesi olarak sayılabilir.³⁹ Bu minvalde İbn Hübeyre genel anlamda da mezhep taassubuna girilmemesini tavsiye ederek, camilerin belirli mezhep mensuplarına tahsis edilmesinin doğru olmadığını savunmuş ve en faziletli mescidin Mescid-i Haram olduğunu söyleyerek *سَوَاءُ الْعَاكِفِ فِيهِ وَالْبَادِ* “Hem mukim hem misafir için eşit kıldığımız...”⁴⁰ ayetini konuya delil olarak kullanmıştır.⁴¹

³⁴ Yeri gelmişken, esfle belirtmek gerekir ki zamanımızda bu saygının kırıntıları kalmıştır.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “İlim”, 14.

³⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/18.

³⁷ Jumaahc, “*el-Medârisü'l-Hanbeliyye*”, 362-391.

³⁸ Jumaahc, “*el-Medârisü'l-Hanbeliyye*”, 362-391.

³⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/168.

⁴⁰ el-Hac 22/25

⁴¹ İbn Receb, *Zeyl*, 1/279.

O, bu fikriyle camilerin her mezhepten Müslümanlara açık olması gerektiği kanaatinde-
dedir.

Ayrıca İbn Hübeyre, Müslümanlar arasında kurallar koyarken sıkı olunmaması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre eğitim verilen yerler, Allah'a ait camiler gibi olmalıdır ve burada şartlar, Allah'ın kullarına kolaylık sağlamalıdır. Benzer yolun medreselerde de gözetilmesinin çok önemli olduğuna dikkatleri çekerek bu sebepten bir medresede tahsil görmekten vazgeçtiğini belirtmektedir. Kendisi, öğrencilerin aynı mezhebe mensup olmaları gibi bazı şartlar ileri sürülmesi sebebiyle söz konusu medreseye giremediğini söylemektedir. Bu sebeple ihtiyaç duyduğu bir konuda soru sorma veya faydalı bir bilgi edinme imkânından mahrum kaldığını sözlerine eklemektedir.⁴²

2.2. İlme Verdiği Değer ve İlmî Kişiliğinin Bir Gereği Olarak Müteveziliği

İbn Hübeyre'nin ilme verdiği önemi ve tevazu sahibi bir kişiliğe sahip olduğunu göstermesi bakımından şu örnekler dikkat çekicidir:

İbn Hübeyre'nin, ilim tahsili yaparken anlayamadığı şeyleri talebesi olan kişilere sormaktan geri durmadığı ve faydalandığı bu kişiyi toplum önünde de çekinmeden arz ettiği aktarılmaktadır. Nitekim öğrencilerinden İbnü'l-Cevzî ile aralarında geçen bir olay şöyle anlatılmaktadır:

Bir gün İbn Hübeyre'ye *“Gece ibadetini kaçırın kimse, öğleden önce namaz kılarsa, sanki gece namazı kılmış gibi olur.”*⁴³ hadisi iletilmiştir, o da söz konusu hadisin anlamını İbnü'l-Cevzî'ye sormuş, İbnü'l-Cevzî de şu şekilde açıklamada bulunmuştur:

“Dil açısından, Araplar “Bu gece nasıldın?” ifadesini, öğle vaktine kadar olan süreyi de kapsayacak şekilde kullanır. Fıkıh açısından ise İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre, bir kimsenin öğleden önce niyet etmesiyle orucu sahih olur. Bu da gösteriyor ki, bu vakit, gece hükmünde kabul edilmektedir.”

İbn Hübeyre bu açıklamayı çok beğenmiş ve toplu müzakere halkalarında bu hadisin anlamını kendisine İbnü'l-Cevzî'nin öğrettiğini çekinmeden tekrarlamıştır. İbnü'l-Cevzî ise cemaatin içindeki bu taltiften ötürü mahcup olduğunu aktarılmaktadır.⁴⁴

İbn Hübeyre'nin etrafında her gün ikinci namazlarından sonra ilim halkası kurulurdu.⁴⁵ Bu halkada şöyle bir hadise cereyan etmiştir. Farklı mezhep mensubu olan

⁴² İbn Receb, *Zeyl*, 1/279, 280.

⁴³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Salâtü'l-müsâfirîn”, 18.

⁴⁴ İbn Cevzî, *el-Muntazam*, 18/168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/174.

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 16/416; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/233; İbn Cevzî, *el-Muntazam*, 18/168.

âlimlerin bulunduğu bu mecliste, tartışılan konu hakkında Mâlikî bir fakîhin yanlısında ısrar etmesi üzerine İbn Hübeyre'nin ağzından nahoş bir kelime çıkmıştır. Daha sonra söylediği bu söze pişman olan İbn Hübeyre, meclisten kendisine kısas hükmünü uygulamalarını istemiştir. Mâlikî fakîh, vezirin kendisine birçok yardımda bulunduğunu ima ederek hiçbir şey almak istemese de ısrarlar üzerine borçlarından bahsetmiştir. Meclis, vezirin kısas yerine fidye vermesine hükmetmiştir. İbn Hübeyre, bir bedelin fakîhin borçları için olduğunu diğerinin kendisinin diyeti olduğunu belirterek takdir edilen miktarın iki katını ödemiş ve hem kendisi hem de karşı taraf için Allah Teâlâ'dan afv-u mağfiret dilemiştir.⁴⁶ Bu olaya çok üzülen İbn Hübeyre "*Vallahi, Allah'tan dünya nimetleri isterim ki onlarla ilme ve âlimlere hizmet edeyim*"⁴⁷ sözleriyle pişmanlığını dile getirmiştir. Bu olay, Vezir İbn Hübeyre'nin fikhî hükümlere karşı hassas ve sıkı sıkıya bağlı olduğunu, cömertliğini ve erdemli kişiliğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle bu olay, onun İslâm'ı içkinleştirdiğini gösteren bir örnek olarak kabul edilmelidir.

Öte yandan fıkıh, tefsir ve hadis bilgisinin yanı sıra Arap dili edebiyatı alanında da usta bir kalem olan İbn Hübeyre'nin dönemin şairleriyle de başta kurduğu ilim halkaları olmak üzere çeşitli vesilelerle bir araya geldiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda adaleti, cömertliği ve makamına olan liyakatıyla tanınan İbn Hübeyre, birçok övgüye de mazhar olmuştur. Özellikle kendi döneminde yaşayan Haysa Beysa (ö. 574/1179) gibi ünlü şairlerin ondan övgüyle bahsettiklerine rastlanılmaktadır.⁴⁸

Vezir İbn Hübeyre'nin, bilgisine güvenmesi açısından öğrencisi İbnü'l-Cevzî ile yakın ilişkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ders vermesi için kendisine evinde bir meclis tahsis ettiği, her cuma günü kendisinin de iştirak ettiği bu meclisi halka açarak meclise katılmalarına izin verdiği belirtilmektedir.⁴⁹ Ayrıca İbn Hübeyre'nin sadık talebelerinden olan İbnü'l-Cevzî'nin kızı ile onun bu meclislerde yetişen azatlı kölesi evlenmiş, bu evlilikten Sibt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) doğmuştur.⁵⁰

2.3. İlim Tahsili ile İlgili Tavsiyeleri

İlim tahsiline ayrı bir değer atfeden İbn Hübeyre'nin İbnü'l-Cevzî'ye ilim tahsil edecekler için verdiği şu tavsiyeler, özellikle İslâmî ilimlerin öğrenilmesinde takip edilecek yöntem açısından önem arz etmektedir.

⁴⁶ İbn Cevzî, *el-Muntazam*, 18/168, 169; Zehebî, *Siyer*, 20/428.

⁴⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/319; İbn Receb, *Zeyl*, 1/252.

⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/235.

⁴⁹ İbn Receb, *Zeyl*, 1/256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/168.

⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/142; Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/87-88.

İlk olarak İbn Hübeyre, teorik şekilde öğrenilen nahiv bilgilerinin gündelik konuşmalarda uygulanmaya çalışılmasını tavsiye etmektedir. Bu çaba, kişinin gramer bilgilerini taze tutmasını sağlamasının yanında ayrıca bu bilgilerin korunmasına sevk eder. Aynı zamanda ilim tahsilinde soru sormanın önemine işaret eden İbn Hübeyre, bunun şeriata uygun bir şekilde olması neticesinde faydalı olacağını belirtmektedir.⁵¹

İkinci olarak o, ta'limi tavsiye etmektedir. Bu yolla insanların eğitim seviyelerinin artırılmasının öğretmeyi daha kolay hale getireceğini söylemektedir.⁵² Buradan İbn Hübeyre'nin insanların eğitilmesine ve toplumun bilgi seviyesinin yükseltilmesine ayrı bir önem verdiğini söylemek mümkündür.

Üçüncü olarak o, bilgilerin rastgele çalışılmasından ziyade tasnif yapılarak öğrenilmesini tavsiye etmektedir. Ona göre tasnif, kişiyi araştırmaya yönlendirir. Bir kimse, derinlemesine bilgi sahibi olmadığı bir ilimde ise tasnif yapma yetisine sahip olamaz.⁵³ Bu bağlamda İbn Hübeyre'nin ilim tahsili konusunda vermiş olduğu bu tavsiyelerin, fayda açısından günümüzde de geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

2.4. Dînî Hassasiyeti ve Halk Nazarındaki Yeri

İbn Hübeyre, dînî hassasiyeti ve fakîhliğinin bir gereği olarak vezirlik makamını temsilen bile olsa ipek elbise giymeyi kabul etmemiştir. Hanbelî fukahâsı, bulunduğu makamda Hanbelî mezhebine göre ipek ile pamuk aynı miktarda ise bu elbiseyi giyebileceğine dair cevazın bulunduğunu söyledilerse de o, ihtiyata tutunduğunu belirterek bunu kabul etmemiştir.⁵⁴ Nitekim bu olay, tabakât ve tarih kitaplarında detayıyla anılmaktadır.⁵⁵

Vezirlik makamına geldikten sonra İbn Hübeyre, bu dönemde devletin mali yapısını düzenleyen ve yolsuzluklarla mücadele eden reformlar gerçekleştirmiştir. Örneğin halifelik makamının kuvvetlenmesi ve devletin kendi topraklarında nüfuzu adına iktâ⁵⁶ arazilerini haraç arazisine çevirmesi ayrıca bu arazileri vergiye bağlaması zikredilebilir. Onun bu özverili yönetimi, halk nezdinde büyük bir itibar kazanmasına yol

⁵¹ İbn Receb, *Zeyl*, 1/273.

⁵² İbn Receb, *Zeyl*, 1/274.

⁵³ İbn Receb, *Zeyl*, 1/274.

⁵⁴ İbn Receb, *Zeyl*, 1/259; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/167.

⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/167; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/319.

⁵⁶ Şahıslara verilen kamu arazileri anlamında kullanılan bir terimdir. Mustafa Demirci, "İktâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/43-47.

açmıştır.⁵⁷ Bu sebeple halife Müstencid-Billâh onun adaletini ve liyâkatini anlatan bir şiir yazmıştır.⁵⁸

Vezirlik görevini yürütürken dahi fakirleri görüp gözetmesi sebebiyle kendi zamanındaki muhtaç insanlar onu “yoksulların kardeşi” olarak anmışlardır. Oldukça cömert olan Vezir İbn Hübeyre, senelik geliri yüz bin dinar civarı olmasına rağmen⁵⁹ İbnü'l-Cevzî'nin belirttiğine göre⁶⁰ vezirlik görevini yürütürken dahi elindekini infak etmiş ve bu infakı dolayısıyla ömrü boyunca zekât gerekmemiş, hatta çoğu zaman borçlanmıştır.

Onun dini hassasiyetini göstermesi açısından şu olay dikkat çekicidir. O, bir adamın huzuruna alınmamasını istemiştir. Daha sonra etrafındakilerin kendisinin bu tavırını garip karşıladığını fark ederek şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu adam köylerde bir zabıta idi. Köyümüzün yakınında bir cinayet işlenmişti. Bu sebeple adam, köyün büyüklerini ve beni yakalamıştı. Beni ata bindirmede yanında yürüttü, bana büyük eziyet etti, ellerimi bağladı ve sonra herkesten bir şeyler alarak serbest bıraktı. Bana, "Yanında ne var?" diye sordu. "Hiçbir şeyim yok." dedim. Sertçe çıkışarak, "Git!" dedi. Fakat ona karşı duyduğum öfkenin sebebi, yolda giderken kendisinden farz namazı kılmam için bana biraz süre tanımasını istememe rağmen bana izin vermemesidir. Başım açıkken bana birkaç kez kamçıyla vurdu. Onu her gördüğümde, aldığı emri yerine getirip beni tutuklamasına değil, sadece namaz kılmama izin vermemesine öfkeleniyorum.”⁶¹ Görüldüğü üzere İbn Hübeyre'nin bu tavrı, dînî vecibelerdeki hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu da öğrendiği dînî esasları içselleştirmiş bir şekilde hayatına üstün bir gayretle uyguladığını göstermektedir.

2.5. Fıkîh Pratiğinde Tasavvuf Etkisi

İbn Hübeyre, dînî ilimleri çok iyi bilen bir fakîh olmanın yanı sıra tasavvufî eğitimini fakîhliğinin bir mütemmimi olarak gören ve bu ilimleri içselleştiren bir ilim adamıdır. Nitekim kaynaklar, bu duruma tanıklık edilebilecek sayısız durumdan bahsetmektedir.

⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/232; İbn Receb, *Zeyl*, 1/253, 254.

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/168.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim b. Vâsıl el-Mâzinî et-Temîmî Cemâlüddîn el-Hamevî, *Müferrerü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye-el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1957), 1/194.

⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/168.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 18/167, 168; İbn Receb, *Zeyl*, 1/256, 257.

Daha önce de ifade edildiği üzere İbn Hübeyre, vezirliğinin yanında mutlaka bir ilim halkası kurmuş ve orada kendi katılımıyla bazı derslerin okunmasını sağlamıştır. İbn Hübeyre'nin fikhî pratiğinin görülmesi adına şu örnek önem arz etmektedir. *el-İfsâh* adlı kitabını yazdırdığı bir mecliste, biri köle iki kişi meclise gelmiştir. Hür olan kişi, yanında getirdiği kölenin kardeşini öldürdüğünü iddia etmiştir. Bunun üzerine İbn Hübeyre suç isnad edilen adama "Onu sen mi öldürdün?" demiş, adam da kabul etmiştir. Bunun üzerine davacı, öldürülmesi için davalının kendisine verilmesini istemiştir. İbn Hübeyre, altı yüz dinar vererek köleyi öldürülmekten kurtarmış, daha sonra 50 dinar da kendisine hediye ederek onu serbest bırakmıştır. Etrafindakilerin yaşanan olay karşısındaki şaşkınlığına mukabil İbn Hübeyre, sağ gözünün çok az gördüğünü bilen olup olmadığını sormuş, aldığı olumsuz cevap karşısında başından geçen şu hadiseyi anlatmıştır:

"Bugün ölümden kurtardığım bu adam, bir gün bana geldi. O sırada evdeydim ve elimde bir fıkıh kitabı vardı, onu okuyordum. Yanında bir meyve sepeti getirdi ve bana, "Bu sepeti taşı!" dedi. Ona, "Bu benim işim değil, başkasını bul." dedim. Bunun üzerine benimle tartıştı, sonra bana bir yumruk attı ve sağ gözümü neredeyse görmez hale getirdi. Daha sonra gitti ve bugüne kadar onu bir daha görmedim. Onun bana yaptığını hatırladım ve gücüm yettiği halde ona kötülükle karşılık vermek yerine iyilikle muamele etmek istedim." demiştir.⁶² Kısaca aktarmaya çalıştığımız bu olay, Vezir İbn Hübeyre'nin ahlâk-ı hamîde sahibi bir fakîh olduğunu göstermektedir. Öte yandan onun eğitim hayatında ilm-i ahlâkın büyük bir yer tuttuğu⁶³ göz önüne alındığında, bu ve benzeri olaylar karşısında takındığı üstün ahlak daha anlamlı hale gelmektedir. Başka bir ifadeyle İbn Hübeyre'nin ahlak ilmini, fıkıhın kemal derecesinin bir mütemmimi olarak gördüğünü ve bu yönde hareket ettiğini söylemek mümkündür. İbn Hübeyre'nin fıkıh-tasavvuf pratikleri aktarılanlarla sınırlı olmayıp benzerlerinin hayatının bir çok alanında görülmesi mümkündür.

2.6. İlmî Yetkinliği

İçerdiği bilgilerin kıymeti ve bir nebze Vezir İbn Hübeyre'nin ilmî kabiliyetinin görülmesi açısından kısa bir anekdot aktarmakta fayda görmekteyiz. İbnü'l-Cevzî, Vezir İbn Hübeyre'den birçok hikmetli bilgiler öğrendiğini belirtmekte ve onun sünnete olan bağlılığından övgüyle bahsetmektedir. İbnü'l-Cevzî, İbn Hübeyre'den öğrendiği bazı bilgileri *el-Muktebes* adlı kitabında toplamıştır. *el-Muktebes*, elimizde mevcut olmadığı için

⁶² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6/323 324; İbn Receb, *Zeyl*, 1/257.

⁶³ Nitekim giriş bölümünde ilm-i ahlâkı tahsil ettiği hocasının Şeyh Yahya ez-Zebîdî olduğu ifade edilmiştir.

ondan yapılan nakillere bakıldığında bu diyalogların, genelde âyet ve hadisler üzerinden gerçekleştiği söylenebilir.⁶⁴

Örneğin İbnü'l-Cevzî, el-En'âm Suresi'nin 151-153'üncü ayetleri hakkında İbn Hübeyre'den şunları öğrendiğini nakletmektedir: “تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ فُلْ” *“De ki: Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri bildireyim...”* meâlindeki 151'inci ayeti⁶⁵ muhkem bir âyettir ve tevhidten bahsetmesi sebebiyle burada yer alan hükümler, tüm ilâhî dinlerde kabul edilmiştir. Yine bu âyetin sonunda “تَعْلَمُونَ” *“Akıl edip düşünesiniz...”* denilmesinin sebebi, mezkûr hükümlerin akılla olan ilgisidir. Çünkü akıl, insanı Allah'a ortak koştuktan alıkoyar. Tıpkı aklın insanı anne babasına iyilik yapmaya, çocuğunu öldürmemeye ve fuhşa yaklaşmamaya teşvik etmesi gibi insan, bu tür kötülüklerden kaçınmalıdır. Bu yüzden bu ayette “تَعْلَمُونَ” *“Akıl edip düşünesiniz...”* buyrulmuştur. 152'inci âyette⁶⁶ “لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ” *“Öğüt alıp düşünesiniz”* ifadesi kullanılmıştır. Çünkü, bir insan kendisinin vefat ettiğini ve çocuğunun yetim kaldığını hayal etmesi gerektiği gibi, başkalarının mallarını çalmaktan da kaçınmalıdır. Bu hüküm insana adaleti hatırlatır ve insan “تَذَكَّرُونَ” *“Öğüt alıp düşünesiniz”* ifadesiyle uyarılmıştır. 153'üncü âyette ise “وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي” *“İşte benim dosdoğru yolum (İslâm) budur! O hâlde ona uyun...”* ifadesi yer alır ve bu ifade Allah Teâlâ'nın yolundan sapmaktan sakınmak anlamına gelir. Bu yüzden burada “تَتَّقُونَ” *“sakınasınız”* ifadesi kullanılmıştır.⁶⁷

Son kertede İbn Hübeyre'nin hayatına dair sunulan kesitler ışığında onun İslam'a bakışının selef ulemasına benzer nitelikte; doğrusu iman, amel, ihlas üçgeninde ilerlediğini söylemek mümkündür. Neticede yukarıda ifade edilenler, kendisinin İslam'ı bir bütün olarak yaşadığını göstermektedir. Bu bağlamda onun yetişme sürecinde faydalandığı farklı ilim dallarında -fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf, Arap dili gibi- uzman ilim adamlarının tesiri yadsınamaz boyuttur. Bu minvalde yukarıdaki örneklerle bakıldığında onun, nistan delilleri bazen bir fakîh bazen bir müfessir edasıyla karşılaştığı nice konuda ustaca kullanarak çözüm ürettiğinden bahsedilebilir. Ayrıca fakirlik gibi

⁶⁴ İbn Receb, Zeyl, 1/264 vd.

⁶⁵ De ki: “Gelin Rabbinizin size harâm kıldığı şeyleri bildireyim: ‘O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya-babaya iyi davranın, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.” (Allah buyuruyor ki: “Zira) sizi de onları da biz rızıklandırırmaktayız, kötülüklerin açık olanına da gizli olanına da yaklaşmayın ve Allah’ın (öldürülmesini) harâm kıldığı bir canı haksız yere öldürmeyin.” İşte Allah size bunları, akıl edip düşünesiniz (de, gereğince amel edesiniz) diye emretti.”

⁶⁶ Ergenlik çağına ulaşınca kadar yetimin malına, en güzel bir şekilde olmadıkça yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size bunları, öğüt alıp düşünesiniz (de gereğince amel edesiniz) diye emretti.

⁶⁷ İbn Receb, Zeyl, 1/264.

düştüğü zor durumlarda dahi Allah Teâlâ'ya olan tevekkülü, onun imânî noktada kuvvetini, yine kendisine zarar veren kişilere dahi hilm ve yumuşaklıkla vakûr bir şekilde davranabilmesi de sünnete bağlı ilm-i ahlâkî özümsemiş bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

3. *İhtilâfu'l-Eimmeti'l-Ulemâ* Adlı Eseri

Abbâsî Devleti vezirlerinden güçlü bir otoriteye sahip olan İbn Hübeyre'nin *el İfsâh* adlı kitabını yazarken fukahânın ihtilafıyla ilgili bir eser yazmaya karar verdiği aktarılmaktadır.⁶⁸ Yine *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adlı eserini kaleme almaya başlamasının sebebinin fıkıh ilmiyle ilgili müjde veren hadisi şerifler olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹ Ayrıca eserin ilk önceleri *el-İfsâh*'tan bir parça gibi olduğu daha sonra müstakil bir eser halini aldığı da kaynaklarda ifade edilmektedir.⁷⁰ Eser, mukayeseli İslam hukuku kitabı olması açısından önem arz etmektedir. Yine yazarının fikhî uygulamalarının pratiğinde rol almış bir şahsiyet olması da eserin kıymetini artırmaktadır. Söz konusu eserinde Vezir İbn Hübeyre'nin takip ettiği usûlünü şu şekilde özetlemek mümkündür:

İbni Hübeyre, eserine “Allah kimin hakkında hayrı murad ederse onu dinde fakih-iyiden iyiye anlayan kılar.”⁷¹ hadisi şerifiyle başlamış ve bu hadis bağlamında fıkıh ilminin önemi üzerinde durmuştur.⁷² Mezkûr hadisteki “dîn” ifadesinin “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ” “Hiç şüphe yok ki Allah katında gerçek din İslâm'dır”⁷³ âyeti çerçevesinde İslâm olduğunun altını çizmiştir. Daha sonra mükellef kimsenin sorumluluğu açısından Hazreti Peygamber'in mübeyyin sıfatına dikkatleri çekmiştir. Bu açıdan âyet ve hadislerin bağlayıcılığına vurgu yapan İbn Hübeyre, sözü fıkıh ilmine ve bu ilmin kapsamına dahil olan konulara getirmektedir. Yine kendisi, mezkûr hadis mücibince fıkıh konularını işlerken uzun detaylara girmeyeceğini bunun yerine sorumlu olunan temel meseleleri ele alacağını ifade etmektedir.⁷⁴ Bu bağlamda mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini verirken her birinin delillerini ve bu delillerdeki istinbat yollarını ele almamakta, sadece bazı gerekçeler belirterek mezheplerin o konu hakkında kanaatlerini söylemektedir.

Kitabına ilk olarak bir fasıl başlığı koyan İbn Hübeyre, selef ulemasına ittiba ettiğini belirterek fûrû fıkha başlamadan önce kısa usûl bilgilerini vermenin konuları

⁶⁸ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/233; İbn Receb, *Zeyl*, 1/260.

⁶⁹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/18.

⁷⁰ İbn Receb, *Zeyl*, 1/260.

⁷¹ “من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين” Buhârî, “İlim”, 14.

⁷² İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimmeti*, 1/18 vd.

⁷³ Âl-i İmrân 3/19.

⁷⁴ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/18-21.

kavramak açısından yararlı olacağını söylemektedir.⁷⁵ Bu bağlamda söz konusu eserde yer verilen usûl bilgilerinin değerlendirilmesi uygun olacaktır.

3.1. Usûl Anlayışı

İbn Hübeyre bu eserinde yer verdiği usûl konularını mütakellimin metot ile aldığı ifade etmektedir. Dolayısıyla analiz edilecek bilgileri bu detay göze alınarak değerlendirilmesi uygun olacaktır. Müellif eserinde usûl konularının detaylarına girmemiş olsa da Kitap ve sünnetin delil oluşu, anlama tayin açısından lafzın kısımları, kıyas, Sahabe kavli ve içtihad gibi usûle dair birçok konuyu ele almıştır.⁷⁶

İnsanın bilgisinin müktesep ve zaruri olarak iki kısımda mütalaa edildiğini ayrıca delilin ise insana yol gösterici konumda oluşunu belirten İbn Hübeyre, fıkıh bu delillerdeki ince anlayış olarak gördüğü söylenebilir. Bu anlamda fıkıh; vâcip, mendûb, mübâh, mahzûr/haram ve mekrûh olarak ve mütekelimîn usulüne uygun şekilde taksim etmekte ve her birini tarif etmektedir.⁷⁷ Bu tarifler içerisinde mübâhı açıklarken kullandığı “kul için mutlak olan şey. Ancak kişi niyetiyle bu fiillerden sevap elde edebilir.” sözü dikkatleri çekmektedir. Burada karşılığında sevap veya ceza olmayan fiillerin kişinin niyeti sebebiyle sevaba dönüşeceği anlaşılmaktadır. Benzer değerlendirmenin makâsîd anlayışına sahip bazı usulcülerde de görüldüğü söylenebilir.⁷⁸

Müellif, şer'î delilleri tasnif ederken öncelikle Allah Teâlâ'nın emirlerini, ardından Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtu ve's-selâm) emirlerini, fiillerini ve fiili gerçekleştiren kimseyi onaylamasını (takrîr) esas almaktadır.⁷⁹ Bu yaklaşım, klasik usûl-i fıkıh geleneğinde benimsenen delillerin hiyerarşik sıralamasıyla uyumludur.

Devamında, lafızların hem hakikat hem mecaz anlamlar taşıyabileceği belirtmekte;⁸⁰ bu da anlamın literal ve mecazî boyutlarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu vurgunun, dilin çok anlamlı yapısına dikkat çektiği ve lafız merkezli bir hüküm üretiminde semantik farkındalığın önemine atıf yaptığı söylenebilir.

⁷⁵ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/21

⁷⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/21, 25.

⁷⁷ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/21.

⁷⁸ Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bk. Nureddin Tortop, *Karâfî'nin el-Furûk'u Bağlamında Makâsîd ve Maslahat* (Ankara: İlâhiyât, 2025), 24 vd.

⁷⁹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/21.

⁸⁰ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/21, 22.

Metinde geçen “isimler; şer‘an, lügat bakımından ve kıyas yoluyla alınır” ifadesi,⁸¹ terimlerin anlam düzeylerine dair üçlü bir ayrıma işaret eder. Bu ayrım, usûl literatüründe yer alan lafız-anlam ilişkisi tartışmaları bağlamında değerlendirilmelidir. Özellikle terimlerin şer‘î anlamı ile lügat anlamı arasındaki farkın gözetilmesi, metnin metodolojik hassasiyetini yansıtmaktadır.

Ayrıca şer‘î emrlerin lafızsal yapısının vücûb ifade ettiğinin belirtilmesi, klasik usûl tartışmalarında geniş yer bulan “emrin hükmü” meselesine gönderme yapmaktadır. Ancak yazar, emrin birden fazla fiile yönelik olarak muhayyerlik (tahyîr) içermesi durumunda, bu fiillerden yalnızca birinin vâcip olduğunu, ancak bu fiilin belirlenmemiş bulunduğunu -muhayyer vacipleri- ifade etmektedir.⁸² Bu yaklaşım, bazı emirlerin bağlayıcılığına dair hükümlerin tekil değil, türsel düzeyde belirlendiğini göstermektedir. Böylece vücûb ile muhayyerlik arasındaki ilişkiye dair dengeleyici bir değerlendirme sunmaktadır. Dolayısıyla böyle bir emrin gereği, muhayyer bırakılan herhangi bir şekilde eda edilmesiyle sevabın tahsilini sağlayacağı anlaşılmaktadır.

Metinde, İmam Şâfi‘î’ye göre farz ile vâcip kavramlarının eşdeğer olduğu, İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam Ebû Hanîfe’ye göre ise vâcibin lâzım, farzın ise daha elzem (bağlayıcı) olduğu ifade edilmektedir.⁸³ Bu görüş, usûl-i fıkıh literatüründe de genel kabul gören bir ayrımı yansıtmaktadır. Ancak, metinde işaret edilen bazı Hanbelî usûlcülerin farz ve vâcip arasındaki delil derecesi farkını vurgulaması,⁸⁴ Haneî etkisinin Hanbelî usûl düşüncesinde sınırlı da olsa varlığını göstermektedir. Fakat bazı Hanbelî usûlcüleri ise Hanbelî mezhebinin bu konuda Şâfi‘î yaklaşımına yakın olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Böylece metin, mezhepler arası terminolojik ayrımların usûlî boyutunu kısaca özetlemektedir.

Metinde, nesh kavramının sadece yaratılanların sorumluluklarını düzenleyen hükümlerle sınırlı olduğu, Allah’ın sıfatları ve tevhidi konularında nesh yapılamayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca, Kur’an ve sünnetin nâsihinin kendi içlerinden gerçekleşebileceği, yine fiilin fiille nesh olabileceğinin yanı sıra icmâ ve kıyas gibi diğer delillerle

⁸¹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu’l-eimme*, 1/22.

⁸² İbn Hübeyre, *İhtilâfu’l-eimme*, 1/22.

⁸³ İbn Hübeyre, *İhtilâfu’l-eimme*, 1/22.

⁸⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî, *Usûlü’l-fıkh*, thk. Fehd b. Muahmed es-Sedhân. (Riyad: Mektebetü’l-Abeykân, 1999), 1/186 vd.

⁸⁵ Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *Ravdatü’n-nâzir ve cünnetü’l-munâzir*, (Lübnan: Müessesetü’r-Râyyân 2002), 1/37.

nesh yapılamayacağı belirtilerek,⁸⁶ nâsihin delil ve usûl açısından sınırları netleştirilmiştir.

Öte yandan Sahâbeden neshi aktarılan âyeti neyin neshettiğine dair bir bilgi gelmemişse bu neshin sabit olmayacağı belirtilmekte ve sağlam delil ilkesinin önceliğine vurgu yapılmaktadır.⁸⁷ Bu bağlamda Sahâbenin tamamı ve onlara ihsanla tabi olanların âdil kabul edildiğine değinilmekte;⁸⁸ ayrıca sahâbi kavlinin kıyasın önünde bir delil olarak değerlendirildiği açıklanmaktadır.⁸⁹ Yine kıyasın mezhep imamları tarafından delil kabul edildiğine işaret edilmektedir. Bununla birlikte İmam Ebû Hanîfe'ye göre istihsânın kıyasın asılları arasında sayıldığına vurgu yapılmaktadır.⁹⁰ Onun öz olarak yazdığı usûl bilgileri içerisinde mezhepler arası bu minvaldeki ayrımlara özellikle İmam Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yer vermesi, Hanefilik başta olmak üzere bulunduğu toplumda çeşitli mezheplere mensup ulemâyı dikkate almasıyla açıklanabilir.

İbn Hübeyre, hadisin delil niteliği ve kabul kriterleri üzerinde dururken, onun müevâtir ve âhad, muttasıl ve mürsel türlerine dikkat çekmiştir. Ona göre, en güvenilir hadisin isnadı, “an’ane” yoluyla kesintisiz bir şekilde aktarılmasıdır. Bu durumda râvi “işittim” veya “bana söyledi” ifadelerini kullanır. Buna karşılık, “bana haber verdi” gibi ifadeler hadisin icâzet yoluyla nakledilmiş olabileceğini gösterdiğinden, bu tür rivâyetler daha alt bir güvenilirlik seviyesinde değerlendirilmelidir. Ayrıca, çocuk râvilerin ayırt etme gücüne/temyiz sahip olduktan sonraki rivâyetlerinin kabul edildiğine de işaret etmektedir. Bu bağlamda cerh-ta’dîl ile ilgili bazı noktalara değinen İbn Hübeyre; bir râviyi tenkit eden kişinin, eleştirisinin dayandığı hususları açıkça belirtme zorunluluğunu söylemektedir.⁹¹ Onun bu cümlelerinden tenkidin, râvinin adalet vasfı üzerinde öncelikli ve belirleyici bir kıstas olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Yine bu yaklaşım, râvilerin değerlendirilmesinde şeffaflık ve delil esaslılığını ön plana çıkarmaktadır. Müellif hadislerin manaca rivâyetini de değerlendirmektedir. Bu açıdan manaca rivâyetin sadece belirli âlimlere mahsus olduğunu belirtmektedir. Onun bu ifadelerinden derin ilmî donanıma sahip İmam Ebû Hanîfe gibi kişileri kastettiği yorumunda bulunmak mümkündür. Ayrıca bu durum rivâyet ile yorum arasındaki sınırın önemine işaret etmektedir. Öte yandan o, bir râvinin rivâyet sonrası hadisi unutmamasının, hadisin delil

⁸⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/22.

⁸⁷ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/22.

⁸⁸ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/23.

⁸⁹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/24.

⁹⁰ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/24.

⁹¹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/24.

değerini düşürmediğini vurgulayarak, hadisın metinsel bütünlüğü ve usûlî sağlamlığının ön planda tutulduğunu göstermektedir.⁹²

İbn Hübeyre, Kur'an'da açıkça yer alan bir âyet, sahih bir sünnet veya müçtehidlerin ittifakının âhad haber ile geçersiz kılınmayacağını belirtmektedir. Âhad yolla gelen haberler, onu rivâyet eden kişinin üstünlüğü ve metninin Kur'an ile uyumuna göre tercih edilmelidir. Ayrıca müellif, müçtehidlerin icmâını, şeriat açısından bağlayıcı bir delil olarak değerlendirmektedir.⁹³ İbn Hübeyre'nin haberlerin kabul kriterleri ile ilgili olarak işaret ettiği bu ince noktalar, onun muhaddis kimliğinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

3.2. İctihad ve Taklîd Konusundaki Değerlendirmeleri

İbn Hübeyre'nin usûl ile ilgi ele aldığı konular arasında taklîd meselesi dikkatleri çekmektedir. O, taklîdin delilsiz olarak Peygamber'in (sallâllâhu aleyhi ve sellem) sözünü kabul etmek anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ancak taklîdin, dinin esasları ve özellikle namaz gibi farz ibadetler konusunda genel nakil aracı olarak uygulanmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca, âlimler için taklîdin caiz olmadığını belirtmekte; bazı rivayetlerde Ahmed b. Hanbel'in taklîdi kabul ettiği öne sürülse de⁹⁴ Hanbelî mezhebinde genel olarak müçtehidlerin taklîd yapmasının uygun görülmediğini ifade etmektedir.⁹⁵ Müellif buradan hareketle taklîdin yasaklandığı durumlarda, müçtehidin doğru hükme varabilmesi için derin bir usûlî donanıma sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bu donanım; Kur'an ve Sünnet metinlerini, onların hakiki ve mecaz anlamlarını, genel ve özel durumlarını, nesh ilkelerini, Arapçanın usûl bilgilerini, selef ulemasının ittifak ve ihtilaflarını, kıyas yöntemini ve hangi usûlî argümanların kabul edilip hangilerinin reddedileceğini kapsamaktadır.⁹⁶

Müellifin söz konusu açıklamaları neticesinde usûl-i fikhın temel unsurlarını bilen, hüküm çıkarmada kapsamlı ve derin bir yetkinliğe sahip olan bir müçtehidin taklîde ihtiyaç duymayacağını ve usûlî delillere dayanarak bağımsız karar verebileceğini ima ettiği söylenebilir. Ayrıca İbn Hübeyre'nin taklîdle ilgili açıklamaları düşünüldüğünde onun taklîdin sınırlandırılması gerektiği görüşünü desteklediği kanaatine varmak mümkündür.

⁹² İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/24.

⁹³ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/24.

⁹⁴ Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *El-Muğnî*, thk. Muhammed Abülkâdir el-Atâ', (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1997), 1/ 85,

⁹⁵ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/24.

⁹⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/24, 25.

Başka bir açıdan İbn Hübeyre fetva veren kişinin delillerin sıralanması ve önceliklendirilmesine yine güvenilir tercih yollarına dikkat ederek ihtiyatlı davranması gerektiğini söylemektedir. Fetva soranın ise dindar ve adil bir müftüyü tercih etmesinin önemine ve en ihtiyatlı olanın fetvasına öncelik vermesine değinmektedir.⁹⁷ Onun bu ifadelerinden dini hassasiyetinin üst derecede olduğu, dini meselelerde sağlıklı ve tutarlı kararlar alınmasını önemseydiği çıkarımında bulunulabilir.

İbn Hübeyre, bir konuda farklı fikhî görüşlerin bulunmasının müçtehidin kesin bilgi olmadan hüküm vermemesinin gerekliliğine işaret ettiğini belirtmektedir. Bu durum, sonraki müçtehidlere içtihad yapma imkânı tanımaktadır. Ayrıca o, aynı fakîhten aktarılan görüşlerden tarihî olarak daha sonra olanın uygulamada esas alınması gerektiğini de vurgulamaktadır.⁹⁸ Müellif burada, fıkıh usûlünde müçtehidin zaman içinde gelişen ve olgunlaşan son görüşün geçerli sayılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu durum, fikhî içtihadın zamanla yenilenebileceğini ve değişebileceğini göstermektedir.

Daha sonra müellif, dört amelî mezhebin kökleşmiş olduğuna dikkat çekmektedir. İslam fıkının temelini oluşturan dört büyük imamın adalet ve ilmî yetkinlik açısından kabul gördüğünü, onların görüşlerinin sağlam bir dayanağa sahip olduğunu ve takipçilerinin de bu dört imamın öğretilerini esas aldığını vurgulamaktadır. Böylece, fıkıh ilminde bu dört imamın görüşleri referans noktası olarak kabul edildiğini ve aralarındaki görüş ayrılıklarının da bu çerçevede değerlendirildiğini ifade etmektedir.⁹⁹

İbn Hübeyre daha sonra kaleme alacağı eser hakkında bilgi vererek fûrû fıkıh mesellerini ele almaktadır.

3.3. İbn Hübeyre'nin Fûrû Anlayışı

Müellif, usûl-i fıkıh bilgilerini söyledikten sonra kitabında takip edeceği yöntem hakkında bilgi vermektedir. O, icmâ ifadesi ile bu dört imamın ittifakına işaret edeceğini, ihtilaf ifadesi ile de onların arasındaki farklılıklara işaret edeceğini beyan ederek¹⁰⁰ fûrû fıkıh eserine başlamaktadır. Böylece İbn Hübeyre, hangi görüşün icmâ, hangi görüşün ihtilaf olduğunu açıkça ayırt ederek fikhî meseleleri değerlendireceğini belirtmektedir.

⁹⁷ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/25.

⁹⁸ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/25.

⁹⁹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/25, 26.

¹⁰⁰ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/26.

3.3.1. *İhtilâfu'l-Eimmeti'l-Ulemâ'nın Yazım ve Yöntem Açısından Analizi*

Vezir İbn Hübeyre, ilk olarak fikhî konular hakkında mezheplerin görüşlerini, özellikle mezhebin kendi imamlarına dayandırarak vermektedir. Ayrıca aynı konuda mezhep imamlarına ait birden fazla nakil söz konusu ise onları da mutlaka sıralamaya çalışmaktadır.¹⁰¹

Öte yandan eser, bir fıkıh kitabı olmasının yanında müteahhir dönemin başında kaleme alınmış bir mukayeseli İslam hukuku kitabı da sayılabilir. Başka bir açıdan müellifin tartışmalara ve işlenen konunun delillerinin detaylarına ve buradaki ihtilaflara yer vermemesi açısından eser, çok rahat bir şekilde okunup hazmedilebilen ve mezhepler arası görüşlerin genel hatlarıyla elde edilebildiği bir eser olarak günümüze ulaşmıştır. Nitekim eserin, birçok medresede ders kitabı olarak okutulduğu ve bazı yerlerde öğrenciler tarafından ezberlendiği belirtilmektedir.¹⁰² Bu bağlamda İbn Hübeyre'nin belirli bir dönem boyunca fıkıh eğitiminde önemli bir rol aldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada sunulan bilgiler, söz konusu esere atfedilen kıymeti belirtmesi açısından önem arz etmektedir.

Üslup olarak İbn Hübeyre kitabında mezhep imamlarının ihtilaflarını kısa ve zaptı kolay bir şekilde belirtmeyi amaçlamıştır.¹⁰³ Bu sebeple dört fıkıh mezhebinin ittifak ettiği yerleri, “أجمعوا” veya “اتفقوا” kelimelerini kullanarak belirtmektedir. Yine konu hakkında herhangi bir mezhebin ihtilafı var ise onu belirtirken de “اختلفوا” kelimesini kullanmaktadır.¹⁰⁴ Eserin baştan sona kadar bu şekilde dizayn edildiği görülmektedir. Bu minvalde düşünüldüğünde eserin mezhepler arası bilgileri çok pratik ve hilafiyata girmeden sunduğundan bahsedilebilir.

Bu bağlamda İbn Hübeyre'nin çalışma konusu eserinde dikkat çeken hususlardan biri de bölüm başlarında o bölüme ilgili bazı âyet-i kerimelere yer vermesidir.¹⁰⁵ Bunun dışında nadiren âyetten delillere yer verdiği görülmektedir.¹⁰⁶

İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ adlı eserin, *Sahîhayn* şerhi olan *el-İfsâh*'ta yer alan bir bölüm olması sebebiyle müellifin, hadisten delillere az sayıda yer verdiği görülmektedir. Kitabına aldığı hadis-i şeriflerin isnad zincirini vermeyen İbn Hübeyre, gerekli görürse

¹⁰¹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/50, 51, 53.

¹⁰² Zehebî, *Siyer*, 20/426. İbn Hallikân, *Vefeyât*, 6/234; İbn Receb, *Zeyl*, 1/252.

¹⁰³ Bu konuda kendi ifadeleri için bk. İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ*, 2/440.

¹⁰⁴ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/25, 32, 151, 218; 2/23, 59, 173, 403, 404.

¹⁰⁵ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/27, 28, 176; 2/12, 120, 218.

¹⁰⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 2/256.

sadece son râvisini belirtmekte, bazen sadece mana rivayetinde bulunmaktadır.¹⁰⁷ Başka bir açıdan Vezir İbn Hübeyre'nin kullandığı hadisleri, tahrir eden meşhur kitaplara da dayandırmadığı görülmektedir.¹⁰⁸ Fakat nadiren de olsa konuyla ilgili hadisin *el-İfsâh*'ta geçtiği yere işarette bulunmaktadır.¹⁰⁹

3.3.2. Mukayeseli Fıkıh Anlayışı/Yöntem Bilimi

İbn Hübeyre, mezhep imamlarından nakledilen birden fazla olan görüşlerin anlaşılması için “المشهور” veya “الأظهر” gibi ifadeler kullanmaktadır.¹¹⁰ Mezhep imamlarına ait bu sözleri naklederken sadece gerekli gördüğü yerlerde o sözlerin yer aldığı kitapları belirtmektedir.¹¹¹ Bu oranın, mezhep imamlarına dayandırdığı sözlerle göre daha az sayıda olduğu söylenebilir. Bunun dışında mezhep imamlarına dayandırdığı sözleri, doğrudan o mezhep imamına ait olduğunu belirterek nakletmektedir. Tek mezhep imamından nakledilen sözlerin birden fazla olması durumunda ise o, mezhepte meşhur fakahânın ya ismini veya kitabını zikrederek aktardığı sözleri tespit etmektedir.¹¹²

Öte yandan kendisinin de dil bilgisinin çok kuvvetli olmasının bir yansıması olarak mutlaka açıklanması gereken kelimelerin dilsel yönlerini de ele almakta ve bunu belirtirken “قال أهل اللغة” “lügat âlimleri şöyle söylemiştir” gibi ifadeler kullanmaktadır.¹¹³

İbn Hübeyre'nin mezheplere dayalı olarak yaptığı nakilleri kısaca şöyle değerlendirmek mümkündür:

Hanbelî mezhebinden nakillerini genelde mezhebin meşhur âlimlerinden yapmaktadır. Bunlar içerisinde Ebu Bekr el-Mervezî (ö. 292/905), Hırakî (ö. 334/946) ve Mâverî'nin (ö. 450/1058) başı çektiği söylenebilir.¹¹⁴ Bu da kendinden önceki Hanbelî âlimlerden nakilde bulunduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır. Ayrıca İmam Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) nakledilen aynı konudaki birden fazla olan sözlerin sıhhat derecelerini belirtme gereği duymuş ve bunu bazı yerlerde “الصحيح” “*sahih*” ifadesi

¹⁰⁷ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/119; 2/118.

¹⁰⁸ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/40, 92, 119, 120, 234; 2/118.

¹⁰⁹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/120.

¹¹⁰ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/41, 43, 54, 187, 422; 2/117, 335, 356, 395, 415.

¹¹¹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/30, 32.

¹¹² İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/ 51, 85, 93, 95; 2/256, 322.

¹¹³ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/27, 28, 61, 71, 77, 82, 85, 167.

¹¹⁴ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/46, 49, 82.

ile kitabına taşımıştır. İmam Ahmed b. Hanbel'e dayandırdığı bu sözlerin sıhhat derecesini tespit ederken çeşitli Hanbelî kaynakları delil gösterdiği de göze çarpmaktadır.¹¹⁵

Öte yandan İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) görüşlerini naklettiği zamanda, tespit edebilmişse kavl-i kadîmi de belirtmeye çalışmaktadır.¹¹⁶ Ele aldığı konulara genelde mezhep imamlarına sözleri dayandırmayı tercih eden İbni Hübeyre, Şâfiî mezhebi görüşlerini naklederken “بعض أصحاب الشافعي” gibi ifadeler kullanmaktadır.¹¹⁷ Bunun dışında Ebû Hâmid İshâk el-İsferâyînî (ö. 406/1016) ve İbnü'l-Münzir (ö. 318/930) gibi meşhur fukahâdan Şâfiî mezhebinin görüşleri hakkında nakillerde bulunduğu görülmektedir.¹¹⁸

İbn Hübeyre'nin Mâlikî olarak nakillerde bulunduğu fakîhlerin başında İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806), İbn Vehb (ö. 197/813) ve Esbağ b. Ferec (ö. 224/840) gelmektedir. Bunun dışında bir yerde İmam Mâlik'ten (ö. 179/795) yapılan rivayetleri, Mısırlılar ve Iraklılar şeklinde ayrıma tabi tutmuştur.¹¹⁹

Vezir İbn Hübeyre'nin İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini naklederken de diğerleriyle benzer bir yöntem izlediği söylenebilir. Ancak İmam Ebû Hanîfe'nin talebeleri olan İmam Züfer (ö. 158/775), İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) görüşlerine ayrı bir değer atfettiği, gerekli gördüğü yerlerde onların görüş farklılığını mutlaka belirttiğinden bahsetmek doğru olacaktır.¹²⁰ Bunun dışında İmam Ebû Hanîfe'ye nispet edilen sözler konusunda İbn Hübeyre'nin Tahâvî (ö. 321/933), Kerhî (ö. 340/952) ve Dâmegânî (ö. 478/1085) gibi meşhur Hanefî fukahâdan nakilde bulunduğu ve Hanefîler'de kabul edilen görüşü tespitte çalıştığı söylenebilir.¹²¹

İbn Hübeyre'nin eserinde dikkat çeken bir diğer husus, kendisine ait görüşleri genelde “قال الوزير” ifadesini kullanarak vermesidir. Bu durum, söz konusu kitabın talebeler tarafından yazıya geçirildiğini göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ifadeler, bir mezhebin görüşüne açıklık getirmek için kullanılabildiği gibi¹²² kendisinin bir konudaki tercihinin de belirtebilmektedir.¹²³ Bu bağlamda şu örnekler zikredilebilir:

¹¹⁵ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/51, 52, 80, 101.

¹¹⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/35, 56, 93, 219, 312; 2/18, 22, 25, 194, 242, 424.

¹¹⁷ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/45, 96, 190; 2/65, 126, 257, 288, 374, 393.

¹¹⁸ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/63, 95, 233, 111, 266; 2/295.

¹¹⁹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/54.

¹²⁰ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/93, 108, 157, 235, 391, 404; 2/48, 96, 246, 321, 322, 391.

¹²¹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/93, 124, 130, 157, 313, 395; 2/158, 175, 246, 403, 410.

¹²² İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/158; 2/38, 98.

¹²³ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/164, 215; 2/63.

Müellif dört mezhep imamının genç yaştaki kadınların erkeklerle birlikte cemaatle namaza katılmalarının mekruh olduğunda ittifak ettiklerini belirttikten sonra konu hakkında ihtilaf noktaları ele almaktadır.¹²⁴ O, yaşlı kadınların bu meclislere katılımı konusunda fakihler arasında görüş ayrılığı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda bazı fakihler, gençlerde söz konusu olan mahzurların yaşlı kadınlar için geçerli olmadığını düşünerek buna cevaz verirken; diğerleri, ihtiyatın gereği olarak bu tür bir katılımın da sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur.

Bu minvalde o, İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'in yaşlı kadınların cemaatlere katılımını mutlak olarak caiz gördüğünü, bu konuda herhangi bir kerahate hükmetmediklerini belirtmektedir. Öte yandan, İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise yaşlı kadınların cemaate iştirakinin, genel olarak mekruh olduğunu ifade etmektedir. Ancak bir rivayete göre (İmam Muhammed'in İmam Ebû Yûsuf aracılığıyla aktardığı görüş), yalnızca yatışı ve sabah namazlarına katılmalarının müstesna tutulduğunu ifade etmektedir. Diğer bir rivayete göre ise sadece bayram namazlarına çıkmaları caiz görülmüştür. İmam Şâfiî'nin ise meseleyi arzuların uyanması ihtimali üzerinden değerlendirdiğini; eğer yaşlı kadın hâlâ arzu edilir nitelikteyse, genç kadın gibi onun için de cemaatle namaza katılımını mekruh saydığını, arzu uyandırmayacak derecede yaşlı olanlar için ise kerahatin söz konusu olmadığını söylemiştir.¹²⁵

Bu durumu en son kendisi değerlendiren İbn Hübeyre, kadınların cemaatlere katılımını meşru ve hatta sünnet olarak değerlendirmiştir. Bu görüşünü, hadislerde yer alan uygulamalara ve Hz. Peygamber ile sahabe dönemine atıfla temellendirmiştir. Ona göre kadınların cemaatte yer almaları, arka saflarda bulunmak şartıyla ne mekruhtur ne de yasaktır. Bilakis, meşru bir sünnettir. Ayrıca, bu uygulamaya yöneltilen "fitneye sebebiyet verme" gerekçesiyle ortaya konan kerahat yorumlarını da eleştirmiş. Bu itirazların, kadınların hac ibadetine iştirak etmeleriyle çeliştiğini ileri sürerek geçersizliğini vurgulamıştır.¹²⁶ Müellifin bu konudaki farklı tutumunu ve eleştirilerini muhaddis kimliği ve daha önce belirtilen içtihad anlayışıyla bağdaştırmak mümkündür.

Kendisine ait bir başka değerlendirme ise şöyledir:

Bayram günlerinde tekbir getirmenin hükmünü, hangi kelimelerle söylenmesini, ne zaman ve ne kadar getirilmesi gerektiğini söz konusu eden İbn Hübeyre, bu konuda mezhep imamlarının farklı görüşlerine yer vermiştir.¹²⁷ Son olarak kanaatini

¹²⁴ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/139.

¹²⁵ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/140.

¹²⁶ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/140.

¹²⁷ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/163-164.

belirten müellif, tekbirlerin adedi ve yeri konusunda İmam Şâfiî'nin görüşüne meyletmiştir. Kendisi bu konuda İmam Şâfiî'nin en güzel görüşe sahip olduğunu belirterek bayram günlerinde getirilen tekbirlerin başında ve sonunda üçer kere olmasını benimsemiştir.¹²⁸ Onun bu konuda İmam Şâfiî'nin görüşünü benimseyen tutumunu ilmî kimliğinin de bir gereği olarak fîrû konularda taassupla bağdaşan hareketlerden uzak kalması ve nastaki deliller ışığında kendinde hasıl olan kanaati benimsemesi olarak yorumlamak mümkündür.

Yine İbn Hübeyre'nin kanaat belirttiği ilginç örneklerden birisi de şu şekildedir:

Mezhep imamları, kişinin bir evi ibadet maksadıyla kiralayıp orada namaz kılması meselesinde görüş ayrılığına düşmüştür. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel'e göre, bir kişi evini belirli bir süreyle mescit olarak kullanmak isteyen kimseye kiralayabilir. Bu süre sonunda ev eski mülkiyet durumuna döner ve ev sahibi kira bedelini alma hakkına sahiptir.¹²⁹ Buna karşılık İmam Ebû Hanîfe, ibadet mekânı olarak kiralama işlemini geçerli saymamış ve bu durumda kira bedelinin hak edilmediğini ifade etmiştir.¹³⁰

İbn Hübeyre bu konuda İmam Ebû Hanîfe'nin yaklaşımını benimseyerek onun bu görüşünü ibadet gibi kutsal bir amaç için yapılan fiillerin ücret karşılığı gerçekleştirilemeyeceği anlayışına dayandırmıştır. Müellif, İmam Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımını, onun yüksek dinî hassasiyetinin bir göstergesi olarak görmüş ve takdirle karşılamıştır. Vezire göre bu görüş, eleştiri konusu yapılmamalı, bilakis kabulle telakki edilmelidir.¹³¹

İbn Hübeyre'nin mescit olarak kullanılacak yerlerden kira bedelinin alınmaması gerektiği görüşünü benimsemesini, ibadetin özüne zarar vermeme kaygısıyla ilişkilendirmesi ve ibadetin ticarileşmesini önlemeye çalışması şeklinde değerlendirmek mümkündür. Yine müellifin bu özel konuda İmam Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmesi ve takdirle karşılaması, onun bireysel içtihadı ve ibadetin ruhuna verdiği önemi yansıtır. Bu da İbn Hübeyre'nin fikhî esneklik ve mezhep içi farklılıklara saygı gösterme eğilimini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, İbn Hübeyre'nin bu konudaki kanaati, ibadetin mahiyetini koruma amacıyla dikkatle geliştirilmiş, ölçülü ve saygılı bir yaklaşımdır. Bu da onun derin bir fikhî bilinç ve hassasiyetle hareket ettiğini göstermektedir.

¹²⁸ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 1/164.

¹²⁹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 2/37.

¹³⁰ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 2/38.

¹³¹ İbn Hübeyre, *İhtilâfu'l-eimme*, 2/38.

Sonuç

Avnüddîn Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre, yalnızca Abbâsî Devleti'nin güçlü bir veziri olarak değil; aynı zamanda İslam ilim geleneğinde fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi temel disiplinlerde derin bir birikime sahip, çok yönlü bir âlim olarak temayüz etmiştir. Onun ilmî ve siyasî kimliği, döneminin şartları içinde birbirini tamamlayan iki ayrı kuvvet olarak değerlendirilmelidir. İbn Hübeyre, hem idarî başarılarıyla Abbâsî hilafetini Selçuklu etkisine karşı koruma yönünde önemli adımlar atmış, hem de ilim halkaları, medrese faaliyetleri ve kaleme aldığı eserleriyle İslam ilim tarihine kalıcı katkılarda bulunmuştur.

Özellikle *ihtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ* adlı eseri, mezhepler arası ihtilafları sade ve sistematik bir biçimde ele almasıyla mukayeseli İslam hukuku edebiyatının önemli bir örneğini teşkil etmektedir. Eserdeki dilsel sadelik, mezheplerin görüşlerinin özlü şekilde aktarılması ve tarafsız bir bakış açısıyla sunulması, eseri hem öğretici hem de yönlendirici kılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu eser, yalnızca dört mezhep arasındaki ihtilafların kayda geçirilmesi değil, aynı zamanda mezhepler üstü bir uzlaşma zemininin inşasına yönelik önemli bir gayretin ürünü olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda içtihad ve taklid konusundaki görüşleri, sünnete olan hâkimiyeti ve bağlılığı da ayrı bir değer taşımaktadır. Ayrıca müellifin ve söz konusu eserinin daha kapsamlı araştırmalara konu edilmesi, ilgili literatüre önemli katkılar sağlayabilecek potansiyel imkânlar sunmaktadır.

İbn Hübeyre'nin ilmî kişiliği yalnızca fıkıh ve hadis bilgisiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda selefite ittibanın bir gereği olarak ilm-i ahlâkî (tasavvufî eğitim) tahsil ederek İslam'ın iman, amel ve ihlas temelli bütüncül yapısını şahsında içselleştirmiştir. Tasavvufî terbiyeye olan ilgisi, zâhirî ilimlerle bâtinî derinliği birleştiren bir ilim anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Bu özellik, onun sadece ilmî meselelerde değil, günlük hayatındaki tutum ve davranışlarında da tezahür etmiştir. Kendisine zulmeden kimselere dahi yumuşaklıkla karşılık vermesi, adalet ve tevazu eksenli bir yönetim anlayışı sergilemesi, ahlakî bir ilim olarak değil, yaşanan bir değer olarak ele aldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, İbn Hübeyre'nin hayatı ve eserleri hem geçmişte hem de günümüzde mezhepler arası anlayışı geliştirme, ilim ve ahlakî bir arada yaşama ve yaşatma noktasında ilham verici bir örneklik sunmaktadır. Onun bıraktığı ilmî miras, yalnızca fıkıh alanına değil, İslam ilim geleneğinin bütününe katkı sağlayan çok yönlü bir değerdir. Bu yönüyle İbn Hübeyre, ilim, hikmet ve adaletin birlikte vücut bulduğu bir şahsiyet olarak İslam düşünce tarihinde müstesna bir yere sahiptir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Aykaç, Mehmet. “İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cemâlüddîn el-Hamevî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim b. Vâsıl el-Mâzinî et-Temîmî. *Müferrecü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl vd. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye-el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1957.
- Demirci, Mustafa. “İktâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Şâme, Ebü'l-Kâsım Şihâbiddîn Abdirrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî ed-Dimeşkî. *er-Ravdateyn fî ahbâri'd-devleteyni'n-nûriyye ve's-salâhiyye*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Esbahânî, Ebû Abdillâh İmâduddîn Muhammed b. Muhammed Safiyyuddîn b. Nefisüddîn Hâmid b. Elih. *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr: Kısmu şuarâi'l-Irak-1*. thk. Muhammed Behçet el-Eserî. Bağdât: Matbaatu'l-Mecma'i'l-İlmî el-İrâkî, 1955.
- Ğazzî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Riyad: Dâru'r-Rufâî, 1983.
- Hançabay, Halil İbrahim. “Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre”. *Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi* 53 (2017), 45-72.
- Hançabay, Halil İbrahim. “Bir Abbâsî Veziri İbn Müslime”. *Belleten* 85/303 (Ağustos 2021), 423-461.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî. *Târîh-u Bağdât*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân. *Târîhu İbn Haldûn*. thk. Halil Şahâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1981.

- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâ'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer Yahyâ b. Muhammed eş-Şeybânî. *İhtilâfu'l-eimmeti'l-ulemâ*. thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2012.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *Ravdatü'n-nâzir ve cünnetü'l-munâzir*. Lübnan: Müessesetü'r-Râyân 2002.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *El-Muğnî*. thk. Muhammed Abülkâdir el-Atâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Muflih, Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî. *Usûlü'l-fıkh*. thk. Fehd b. Muahmmmed es-Sedehân. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ebi'l-Keram Muhammed b. Muhammed Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târih*. thk. Ömer Abduselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Jumaahc, Okab Yousif. "el-Medârisü'l-Hanbeliyye fî Bağdât ve eseruhâ fî fikri'd-dîn ebâne'l-asri's-Selcûkî". *Selçuklularda Bilim ve Düşünce*. ed. Mustafa Demirci vd. 4/361-391. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013.
- Koca, Ferhat. "İbnü'l-Mâristâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/123. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mason, Herbert. *Two statesmen of mediaeval Islam: vizir ibn Hubayra and caliph an-Nasir li Din Allah (553-622 AH/1158-1225 AD)*. Netherlands: Mouton Publishers, 1972.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'ü's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Sevim, Ali. "Sibt İbnü'l-Cevzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, ŞemsüddînEbü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh. *Mirâtü'z-zamân fî tevârihi'l-'ayân*. thk. Muhammed Berekât vd. 22 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâlti'l-Âlemiyye, 1434.
- Tortop, Nureddin. *Karâfî'nin el-Furûk'u Bağlamında Makâsîd ve Maslahat*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2025.
- Üneys, Abdülhakîm. *el-Vezîr İbn Hübeyre ve havâtıruhu fî'l-Kurân*. Dubâi: Dâiratü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2013.
- Vâil Muhammed Abdullah. *Menhecü'l-İmâmi'l-Vezîr b. Hübeyre fî fihhi'l-hadîs fî kitâbihi'l-İfsâh an Meânî's-Sihâh*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 2018.